

Van verdwijnend naar herrijzend Amsterdam

Hoe is **Stadsherstel** ontstaan? En waarom? Wie speelden bij de oprichting een rol? Vragen waarop ruim een halve eeuw na de oprichting niet iedereen makkelijk een antwoord kan geven. Daarom zal in de komende Nieuwsbrieven een reeks artikelen verschijnen over het ontstaan van Stadsherstel. Als introductie op deze reeks hierbij een artikel over de bouwkundige staat van **Amsterdam** ten tijde van de oprichting, waarin impliciet de vraag van het 'waarom' al wordt beantwoord.

Wie door Amsterdam loopt kan zich nauwelijks een voorstelling maken hoe de stad er vijftig jaar geleden uitzag. De term 'Derde Wereldstad' is wel eens gebruikt om de desolate sfeer van afbraak en verval te beschrijven. Verkrotte huizen - veelal in de stutten - en de onderstukken van op last van Bouw- en Woningtoezicht afgebroken panden met daartussen schuttingen op de plek van volledig gesloopte bouwvallen bepaalden het beeld.

Bouwkundig verval

Hoewel de binnenstad tijdens de Tweede Wereldoorlog nauwelijks oorlogsschade had opgelopen, was de Duitse bezetting een trieste apotheose van een proces van bouwkundig verval dat aan het eind van de 18de eeuw was begonnen. Naast het onbeschrijflijke menselijke leed dat werd aangericht met de deportatie van de Joodse bewoners, werd ook het stads-

beeld zwaar getroffen toen in de hongerwinter de lege huizen van de weggevoerden werden ontdaan van het houtwerk. Het hout werd gebruikt als brandstof voor de nooddacheltjes van de Amsterdammers aangezien de bezetter de verkoop van brandstoffen aan particulieren had verboden. "Het leek wel of de buurt een zwaren bom-aanval had doorstaan: overal ruïnes en half ingestorte huizen", zo schreef het Stedelijk Jaarverslag 1945 over de Jodenbuurt.

Maar de bouwkundige achteruitgang van Amsterdam zette reeds in gedurende de Franse Tijd. Het economische verval in die periode leidde tot een enorme armoede, waar ons land meer dan een halve eeuw niet onderuit kon komen. Deze armoede kwam onder andere tot uiting in leegstand en de noodgedwongen verwaarlozing van de gebouwde omgeving. Maar ook de daaropvolgende rijkdom, geeneerd door de in Nederland laat op

De naoorlogse Jodenbreestraat. Ongedateerde foto.

Stadsarchief Amsterdam

gang gekomen industriële revolutie, leidde, paradoxaal genoeg, tot bouwkundig verval. Nu niet door leegstand maar juist door intensivering van het gebruik van de stad. De ontluikende industrie had een aanzuigende werking op arbeidskrachten van het platteland. Hierdoor vormde zich een proletariaat dat gehuisvest werd in gesplitste woningen en volgebouwde binnenterreinen. Ook bedrijven, vaak ontstaan vanuit ambachtelijke huisvlucht, namen steeds meer ruimte in beslag in de binnenstad. Volkswijken als de Jordaan, de Jodenbuurt en de Westelijke en Oostelijke Eilanden verpauperden en vervuilden. Nieuwe volksbuurten - volgezet door particuliere bouwers - ontstonden buiten de oude stad. Bovendien verlieten de nieuwe rijken de stank en het vuil

van de overvolle stad en vestigden zich in de randgemeenten of, nog verder weg, in het Gooi of de duinstreek. Hun plaats aan de grachten werd ingenomen door kantoren.

Krotopruijing

Nadat in het begin van de 20ste eeuw de overheid zich met de inrichting van de stad begon te bemoeien, richtte deze zich voornamelijk op het bouwen van uitbreidingswijken om de arbeidersbevolking op te vangen. Voor de binnenstad werd cityvorming officieel beleid: het centrum zou voor een groot deel worden bestemd voor kantoorfuncties en industrie. De eerste grootschalige saneringsplannen van het stadsbestuur dateren al van 1910 toen de gemeenteraad instemde met een voorlopig plan voor ontei-

Stadsarchief Amsterdam

In de 19e eeuw werden veel binnenterreinen volgebouwd, zoals op deze foto van het terrein tussen de Goudsbloemstraat en de Lindengracht te zien is. Op de achtergrond de torens van de Posthoornkerk. Foto uit 1895.

→ gening van de krotbebouwing op Uilenburg. Nadat in de jaren twintig deelgebieden werden gesaneerd, zoals Uilenburg en de Jonker- en Ridderbuurt, verscheen in 1930 het *Algemeen plan voor sanering en krotopruijing in de hele stad*. Hierin werd gesteld dat er geen wijken in Amsterdam waren die geheel afgebroken dienden te worden. Wel moesten volgens het plan in wijken als de Jordaan en de Jodenbuurt en op de Westelijke en Oostelijke Eilanden gehele bouwblokken of groepen woningen worden vervangen. Daarnaast verscheen een jaar later de *Nota Stadsontwikkeling en Verkeer* van de in 1928 ingestelde afdeling Stadsontwikkeling, waarin werd gepleit voor grote verkeersdoor-

braken om de binnenstad bereikbaar te houden. Maar de economische crisis in de jaren dertig - die ook bijdroeg aan verder bouwkundig verval - vertraagde de uitvoering van het *Algemeen plan voor sanering en krotopruijing in de hele stad* en in de Tweede Wereldoorlog kwam de bouwproductie vrijwel geheel stil te liggen.

Wederopbouw

Na de bevrijding wilde het stadsbestuur sanering van de stad met kracht hervatten. In de eerste naoorlogse jaren lag daarbij het accent sterk op de Wederopbouw. Om de woningnood te lenigen werd het in 1935 aangenomen *Algemeen Uitbreidings Plan (A.U.P.)*, dat de bouw

van de Westelijke Tuinsteden regelde, verder uitgewerkt. In 1949 werd begonnen met de ophoging van de grond van het toekomstige stadsdeel Slotermeer. De binnenstad - behalve de zwaar gehavende Jodenbuurt - had vooralsnog geen prioriteit. Pas in 1950 werd een begin gemaakt met het opstellen van wederopbouwplannen voor een achttal oude wijken, waaronder de Nieuwmarkt, de Oostelijke Eilanden, de Weesperstraat en de Jordaan. In dat jaar werd de Wederopbouwwet van kracht, die de gemeente grotere bevoegdheden gaf in de binnenstad in te grijpen. In februari 1953 werden vier wederopbouwplannen aangenomen door de gemeenteraad: voor de Nieuwmarktbuurt, de Jodenbreestraat, de Weesperstraat en de Oostelijke Eilanden, alle gebaseerd op de vooroorlogse ideeën van de afdeling Stadsontwikkeling.

De aanvaarding van de wederopbouwplannen, die grootschalige sloop inhielden, markeerde het begin van een periode van strijd voor het aangezicht van de Amsterdamse binnenstad. Er begonnen zich twee duidelijke kampen af te tekenen. In hetzelfde jaar namelijk werd het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg - tot dan toe een onderafdeling van de afdeling gebouwen van Publieke Werken - een aparte afdeling direct vallend onder de directeur van Publieke Werken. Ir. Ruud Meischke* werd hoofd van het Bureau nieuwe stijl en ging binnen het gemeentelijke apparaat de strijd aan met de voorstanders van grootschalige saneringen.

*Een interview met de heer Meischke is te lezen op pagina 40 van deze Nieuwsbrief.

Stadsarchief Amsterdam

Het in de hongervinter leeggesloopte huis Nieuwe Uilenburgerstraat 4ⁿ, 28 juli 1945

Stadsarchief Amsterdam

De Uilenburgerstraat in september 1925. Naast Onbewoonbaar Verklaarde Woningen waren in de Jodenbuurt ook veel, zoals de Amsterdammers zeiden, 'Onverklaarbaar Bewoonde Woningen'.

Stadsarchief Amsterdam

Sloop van huizen op Uilenburg in januari 1923. Door de rigoureuze afbraak van Uilenburg vielen talloze 17e- en 18e-eeuwse woonhuizen onder de slopershamer.

→ Tegenbeweging

Ook de publieke opinie begon wakker te worden. Een jaar later, in oktober 1954, verscheen het beruchte Plan Kaasjager. Hoofdcommissaris Hendrik Kaasjager had dit plan gemaakt op verzoek van het gemeentebestuur. Hij stelde hierin voor om een aantal grachten te dempen voor het groeiende verkeer, waaronder het Singel, de Kloveniersburgwal en de Geldersekade.

De dempingsplannen van de hoofdcommissaris hadden een schokeffect en hoewel zijn ideeën nooit serieus zijn uitgewerkt, werd men zich bewust van het risico dat het gemeen-

tebestuur de historische schoonheid van de stad wel degelijk voor een belangrijk deel zou willen opofferen. Men begon in te zien dat de binnenstad weliswaar zwaar verwaarloosd was, maar nog lang niet verloren en alleszins het redden waard. Vanuit de burgerij begon een tegenbeweging op gang te komen. Deze tegenbeweging kenmerkte zich in de eerste jaren door het zoeken van samenwerking met de gemeente en het in eigen hand nemen van restauraties. De oprichting van Stadsherstel en de stichting Diogenes zijn hiervan de belangrijkste voorbeelden. In de jaren zestig manifesteerde

zich bij de jeugd een algemene onvrede over de werkwijze van de oudere generaties op velerlei gebied. Op monumentengebied ontstond een monsterverbond tussen keurige heemschutters en de protestgeneratie, die veel meer de confrontatie zocht. Deze samenwerking leidde uiteindelijk tot een ommezwaai in het gemeentelijke beleid. In plaats van de grote saneringsplannen, waarvan de Weesperstraat en Katenburg afschrikwekkende voorbeelden zijn, werd nu de term 'Bouwen voor de Buurt' het adagium. Hierdoor zijn buurten als de Nieuwmarktbuurt, de Jordaan en de Westelijke Eilanden voor een groot deel gespaard gebleven en omgevormd tot geliefde woonwijken. Stadsherstel heeft in dit proces een grote rol gespeeld. In de volgende Nieuwsbrief vindt u deel 1 van de reeks over het ontstaan van deze restaurerende instelling.

Peter Prins

Dit artikel is eerder verschenen in het boek *Phoenix. Verdwijnd of herrijzend Amsterdam* (Amsterdam 2004), een uitgave van de Vereniging Vrienden van de Amsterdamse Binnenstad.

Stadsarchief Amsterdam

De Lange Houtstraat na de Tweede Wereldoorlog. Op deze plek staat nu de Stopera. Ongedateerde foto.

ANP

Burgemeester A.J. d'Ailly (links) en hoofdcommissaris H.A.J.G. Kaasjager op een receptie in het Stedelijk Museum op 4 november 1955